

Matija Murko kot predhodnik slovenske slovstvene vede in posrednik pri nastajanju literarne teorije

Blaž Gselman

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana
<https://orcid.org/0009-0008-4002-7212>
blaz.gselman@ff.uni-lj.si

Članek umesti slovanskega filologa Matijo Murka na intelektualni zemljevid širše regije, v kateri se je gibal. V ta namen opazuje odnose, ki jih je imel tako z mlajšimi slovenskimi slavisti (svojimi učenci) kakor z nekaterimi mednarodnimi sodelavci. Tako na eni strani sledi Murkovemu odnosu z jezikoslovcem Franom Ramovšem in literarnim zgodovinarjem Ivanom Prijateljem, ki sta po prvi svetovni vojni delovala na nedavno ustanovljeni ljubljanski univerzi, s katero je dobila tukajšnja slavistika svoj institucionalni obstoj. Na drugi strani članek obravnava Murkov odnos z jezikoslovcem Romanom Jakobsonom, osrednjim predstavnikom praškega lingvističnega krožka, pri ustanovitvi katerega je igral Murko nezanemarljivo vlogo. Članek se osredotoča na epistemološke bližine in zlasti razhajanja ter na tej podlagi postavi vprašanje, kakšne implikacije ima Murkovo razumevanje slovanske filologije za znanstveno raziskovanje jezika in literature. Z obravnavo Murkovega delovanja, intelektualnih izmenjav in institucionalnih premestitev članek prispeva k rekonstrukciji specifično zgodovinskega prostora Srednje Evrope.

Ključne besede: primerjalna književnost / slovenski literarni zgodovinarji / Murko, Matija / slovanska filologija / Prijatelj, Ivan / Jakobson, Roman / literarna teorija / Srednja Evropa

Uvod: intelektualno formiranje – simptom časa

Leta 1935 je Praga gostila francoske nadrealiste.¹ Mesto ob Vltavi je s svojo izvirno varianto nadrealizma postalo v očeh Andréja Bretona in družine pravi domicil tudi zanje. Obskurna umetniška skupina z

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Na poti k zgodovini primerjalne književnosti v luči globalizacije: Matija Murko in njegovi mednarodni sodelavci* (J6-4620), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

neznatnim občinstvom v domnevno svetovljanskem Parizu, kamor so kakor na svobodo pribežali številni literarni in drugi umetniški delavci, je sredi Prage pritegnila več sto ljudi. In tako nekaj večerov zapored. Pariz je bil nenadoma videti kot provinca, v kateri so nadrealisti eksoti, Praga pa je postajala »prestolnica 20. stoletja« (gl. Sayer). Mlada češkoslovaška država je po razpadu cesarstva hitro stopila na politično pot, na kateri je sprejela marsikatero progresivno reformo. V parlamentu so sedeli tudi predstavniki Češkoslovaške komunistične stranke, neposredne politične predstavnice tistih idej, ki so jih gojili avantgardisti, zlasti skupina, zbrana okrog umetnika in filozofa Karla Teigeja.²

V tistem obdobju je v Pragi deloval tudi Matija Murko. Sredi tridesetih let je bil že upokojeni profesor, ki je v obdobju neposredno pred tem, v desetletju po koncu prve svetovne vojne, s svojim delom na Karlovi univerzi reformiral praško slavistiko. Zdaj je predsedoval Slovanskemu inštitutu, najpomembnejši akademski ustanovi te vrste poleg starejše pariške sestrške organizacije. Inštitut je mlada povojna češkoslovaška država ustanovila nič manj kakor na predsednikovo lastno pobudo. Murko je torej ob političnem prestrukturiranju nekdanjega avstro-ogrskega cesarstva zamenjal zanj formativna avstrijska akademska središča (Dunaj in Gradec) za novo evropsko središče (ali eno od njih), ki je obenem zraslo tudi v središče njegovih raziskovalnih in širših akademskih interesov. Še natančneje bi lahko rekli, da je bil Murko ena od osrednjih institucionalnih figur, po zaslugi katerih je Praga postala središče slovanskih filologij v obdobju med obema svetovnima vojnama.

Mesto si je torej delil z zgodovinsko avantgardo, katere horizont ni bil zgolj estetiška komunikacija, značilna za prejšnje umetnostne tokove moderne dobe, temveč si je prizadevala za korenite spremembe v načinu družbenega organiziranja. Slovanski filolog se v tem okolju ni oziral za avantgardisti, tako rekoč svojimi sosedi, temveč se je (kakor poprej) ukvarjal z ustnim izročilom epskega pesništva, ki stoji prav na drugem koncu zgodovine, na čelu katere so zdaj marširali praški nadrealisti. Na tem mestu morda ne moremo navesti posamičnega razloga, zakaj je Murko izbral ta in ne drugi konec zgodovine za predmet svojih raziskav, bomo pa skušali pojasniti, zakaj je bila v njegovem epistemološkem horizontu takšna odločitev zelo verjetna.³

² Teige je pisal o politični ekonomiji umetnosti, o politični vlogi avantgardizma, o spopadih na umetniški leviici med obema svetovnima vojnama in o z njimi povezanim zapletenem odnosu s komunističnim gibanjem (gl. Kreft).

³ Seveda bi lahko govorili tudi o protitendencah našemu argumentu, na primer o tem, da so avantgarde mestoma jemale epsko pesništvo za svoje gradivo.

Intelektualno se je Murko formiral na dunajski slavistiki in germanistiki še pred koncem 19. stoletja. Slavistično vednost je pridobil najprej pri Francu Miklošiču in nato pri njegovem nasledniku Vatroslavu Jagiću. Ta je bil velik zagovornik širokega pojmovanja filologije, ki vključuje lingvistiko, literarno zgodovino, pa tudi folkloristiko. Na germanistiki so se njegovi profesorji že ukvarjali z literarno zgodovino kot posebno vedo in od tod prej ali slej izhajata tako Murkov interes zanj kakor njegova pozitivistična metoda (gl. Dolinar, »Med slovan-sko filologijo«). Razvoj disciplin je – nepresenetljivo – ustrezal politični situaciji: medtem ko je germanistika uživala privilegiran status, je bila slavistika odrinjena na obrobje, njena diferenciacija in specializacija pa sta bili na avstrijski univerzi nezaželeni in precej pozni. Ta odnos do slovanske filologije je spremenila generacija Murkovih učencev. Njeno široko problemsko polje so predelali in zdelo se je, da so z ožjo usmeritvijo našli spoznavna predmeta dvema novima humanističnima disciplinama: usmerili so se bodisi v jezikoslovje (Ramovš in Nahtigal) bodisi v literarno vedo (Priatelj in Kidrič). Murka je omejeval starejši avstrijski epistemološki nacionalizem oziroma njegov vpliv na filologije, prve profesorje na ljubljanski univerzi pa je vodila njegova slovenska različica. Po prvi svetovni vojni je Murko s svojo različico panslavizma učinkoval svetovljansko, medtem ko so njegovi mlajši slavistični kolegi utrjevali nacionalistične položaje v institucionalnem okolju nove univerze (v nekdanji cesarski provinci).

Epistemološka razhajanja z učenci

Razhajanja so se pokazala na primer v dopisovanju med Murkom in njegovim nekdanjim graškim študentom Franom Ramovšem, potem ko je prvi v zgodnjih dvajsetih letih soustanovil in nato sourejal praško slavistično revijo *Slavia*. Ta je bila del povojnega institucionalnega razmaha slovanskih filologij in protipol starejši Jagićevi reviji *Archiv für slavische Philologie*. Ramovš je v kar nekoliko razboriti intelektualni razpravi zagovarjal preoblikovanje slovanske filologije v strogo jezikoslovno disciplino, iz nje pa je izločil vso literarno in kulturno zgodovino. Slavistiko je želel predelati v znanstveno disciplino, jezikoslovje, s pripadajočim spoznavnim predmetom. Obratno je ostajal Murko varuh tradicije: slovansko filologijo je pojmoval podobno kakor njegov učitelj Jagić, slavistika pa naj bi igrala pomembno družbeno kohezivno vlogo, in sicer tako med slovanskimi narodi kakor med njimi in neslovanskim svetom (gl. Dolinar, »Matija Murko«).

Če bi želeli dosedanje razpravo umestiti v intelektualno zgodovino, bi nemara lahko dejali, da se je odvila nekaj časa po tem, ko so izšla Saussurjeva *Predavanja iz splošnega jezikoslovja* (1916). Ferdinand de Saussure je v znanih predavanjih s svojim »abstraktnim objektivizmom«⁴ lingvistiko povzdignil na raven znanstvenosti in proizvedel njen spoznavni predmet – jezik. Jezikoslovec Ramovš je bil torej na sledi epistemološkim prebojem tistega časa. Po drugi strani bi lahko rekli, da je Murku filologija veljala predvsem za tehniko, koristno orodje kulturne omike pri posredovanju med posamezniki in družbenimi skupnostmi. Smoter takšne tehnike je kultivacija, tovrsten odnos med disciplino in njenim predmetom pa očitno ni odnos znanstvenega spoznanja:

Slovstvo ali humanistika sta tako prek njunega posebnega razmerja dajala neko *vednost*: ne znanstveno vednost o njunem predmetu, ne vednost o mehanizmu njunega predmeta, marveč, poleg določene erudicije, ki je za tesnejše poznavanje nujna, neko *veščino*: prav *veščino-kako ravnati, da bi* dobro vrednotili-presojali, uživali-konsumirali-uporabljali ta predmet. In ravno to je »kultura«: namreč vednost, ki je vložena v *veščino-kako ravnati, da ...* (Althusser 38)

Zdi se, da je mladi jezikoslovec Ramovš, kot bi rekel Althusser, skušal potegniti »epistemološki rez« med ideološko in znanstveno prakso in da je zrelejši filolog Murko s svojim jasnim zagovorom družbene uporabnosti stroke ostajal tokraj prve: »Ideološko je nekaj, kar je povezano s prakso in družbo. Znanstveno je nekaj, kar je povezano s spoznavanjem in znanostmi« (Althusser 46).

Takšno se zdi razmerje med obema vednostnima državama. A če smo zgoraj omenili, da je ljubljansko slavistiko usmerjala lokalna varianta epistemološkega nacionalizma, moramo nemara še enkrat premisliti, v kolikšni meri je Ramovševo lingvistično podjetje resnično znanstveno. Potem ko Murko v enem od pisem zagovarja objavljanje Jurčiča v *Slavii*, da bi ga lahko spoznali tudi drugi Slovani in »Neslovani«, mu Ramovš precej ostro odpiše nazaj:

Iz Vašega pisma veje na več krajih nazor, kakor da delajmo za to, da nas bodo drugi, Neslovani, spoznali. Tudi to je potrebno, a to delo spada drugam in ne v slavistiko in ne v slavistične liste. Ali naj delamo za Slovence, ali pa za znanost in njeno razvijanje? [...] Ker pa izhaja *Slavia* v Pragi in v slovanskih jezikih, menim, da bo lahko brez Jurčiča izhajala, ne pa brez slovenskih narečij, ki tvorijo važen člen v razvoju slovanščine. (Ramovš)

⁴ Izrekanje o »abstraktnem objektivizmu« je seveda do Saussurja kritična pozicija, ki nakazuje na to, da njegova teorija ni zmožna zajeti družbene razsežnosti, ki se »prelamlja« v jezikovnem znaku. Za kaj takega bi moral Saussure zamenjati jezik z govorico kot spoznavnim predmetom (gl. Vološinov).

Ramovš v pismu Murku napravi rez, ki smo ga zgoraj skušali rekonstruirati. Po njegovem mnenju bi moral ta teči po sredi *Slavie*, hkrati pa ga seveda »vdani in hvaležni učenec« (kakor se podpisuje v pismih Murku) potegne tudi med seboj in svojim učiteljem. Tega spretno identificira kot subjekta nacionalistične ideologije, češ da gre Murku za to, da predstavi neslovanskemu svetu slovenski narod kot moderno entiteto svoje vrste. Za svojo prakso po drugi strani ohranja znanstveno domeno. Njegova predpostavka je, da je znanstveni predmet nacionalni jezik, pri čemer nujno abstrahira od dejstva, da gre za sistematizirano »specifično zgodovinsko formacijo govornih praks – nacionalno formacijo, v kateri je videti, kakor da nacionalni jezik deluje kot stabilna avto-identična matrica medsebojne prevedljivosti vseh možnih diskurzov« (Močnik, *Julija Primic* 225). Kar se kaže kot »objektivna avto-identična institucija jezika«, je v resnici »teoretska formalizacija na ozadju nereflektirane spontane ideologije govornih praks v neki določeni zgodovinski formaciji, v nacionalni formaciji« (225). Lahko bi rekli, da je bila Ramovševa epistemologija sodobnejša, vseeno pa ni nujno v celoti pripadala znanstvenemu polju. Z Močnikovo izpeljavo argumenta lahko naslovimo nanj prav takšen očitek, kakršnega je on naslovil na Murka.

Rojstvo slovenske slovstvene vede

Ob Ramovšu je druga osrednja figura ljubljanske slavistike prav gotovo literarni zgodovinar Ivan Prijatelj.⁵ Pri njem je proizvodnja teoretske ideologije še veliko očitnejša, kot je lahko pri jezikoslovcih:

A jaz sem ob vsaki besedi, ki sem jo zapisal, čutil vedno bolj praznoto in gluho vraga tega, kar sem od svojih učiteljev in iz naših knjig vedel o naši preteklosti. Strastno se mi je zahotelo, stopiti v intimnejšo zvezo, v podrobnejši, neposrednejši dotik z njimi, ki so snovali tanko nitko slovenskega kulturnega življenja iz dobe v dobo. [...] In sedaj mi je to ostalo. Za to nitko: idejo slovenskega naroda hodim kakor platoničen zaljubljenec. In za drugo rabo nisem. (Prijatelj, »V zatišju« 392–393)

⁵ Prijatelj že desetletje pred Ramovšem, konec julija 1912, izrazi Murku svoje nestrinjanje s tem, da ta snuje »slavističen strokoven časopis«. Svojemu neodobravanju dodaja, da je mislil, da pripravlja Murko monografsko zbirko. Obenem zapiše tudi, da se mu zdi že Jagičeva revija *Archiv für slavische Philologie* anahronistična. V naslednjem pismu sicer umirja ton in pravi, da je šlo za nesporazum o tem, za kakšno vrsto revije naj bi šlo (Prijatelj, Pismo). Vendar pa gre tu za vsebinsko dinamiko, ki je značilna tudi za poznejša Ramovševa pisma.

V eseju »V zatišju« (1915) je Prijatelj zgoščeno in poetično podal manifest literarnega zgodovinarja. Še preden pa ga je zapisal, ga je njegova praksa pripeljala do utemeljitve nacionalne slovstvene vede.⁶ Rastko Močnik pripisuje ta dosežek prav Prijatelju in ga locira v njegov esej »Drama Prešernovega duševnega življenja« (1905). S Prijateljevim branjem Prešerna se je dopolnil ideološki horizont estetiških interpretacij, ki se je začel s Stritarjevim uvodom v drugem natisu *Poezija* iz leta 1866 in je Prešerna naredil za kanoničnega literata, Slovenke in Slovence pa konstituiral v moderen evropski narod (Močnik, *Julija Primic* 23–91). Josip Stritar je v besedilu o Prešernovem življenju-in-delu najprej uspešno konstituiral *avtorja* prav z gesto, s katero je sopostavil življenje (domnevno resnično biografijo) in umetnostno prakso; avtorski mit je pogoj za razumevanje te prakse v horizontu leposlovnega branja – vzpostavil je estetiško institucijo, znotraj katere se t. i. dela lahko interpretirajo. To mu je uspelo tako, da je pozitivizem obrnil na glavo: biografija je črpala iz pesmi, postala je skladna s tekstom. S to gesto mu je uspelo, da je Prešernove pesmi predelal v umetnine (odprte za estetiško branje), obenem pa njihovega pisca spremenil v literarnega klasika. Formiranje estetiške strukture, ki ni vnaprej napolnjena z vsebino, jo je pa mogoče napolniti s katerekoli ideologijo, je prav zaradi svoje vsebinske izpraznjenosti (lahko bi rekli zaradi svoje univerzalnosti) omogočilo konstitucijo naroda. Zato so po Močniku premlevanja o tem, ali je Prešeren res ljubil Julijo, »družbeno kohezivno početje in so dobesedno narodotvorna« (52). Tako je Stritar utrdil mitografsko matrico z naslednjo formulo: ljubezen je poetiška fikcija, a Prešeren si je ni čisto izmislil (48). Stritar se je lovil med antagonizmi avtentične biografske resničnosti in njenim premeščanjem v horizont literarne umetnine (in abstrahiranjem od empiričnih dejstev). Nato je Murko (Močnik ga tu kanonizira kot predhodnika slovenske literarne vede) leta 1901 Stritarjevo formulo obrnil: Prešernova ljubezen ni bila fikcija, ampak je bila vseeno

⁶ Iztok Saksida je predlagal izraz »slovenska slovstvena veda« kot poimenovanje za teoretsko ideologijo, ki obdeluje slovenski književni korpus, kakor je ta spontano dojet in ni predelan v spoznavni predmet v teoretskem postopku: »In končno je tu še tretji naslovnik, pozicija, ki je obskurantna tako rekoč po naravi in jo najprikladneje uteleša figura slovenista. Ta je bil namreč doslej prepričan, in bog ve, če ne drži to tudi znanost, da je nacionalni književni korpus, kakršen se je bil formiral, scela njegova domena, *slovenska slovstvena veda* pa edino pravišnje ime za to početje. Literarna teorija proti slovstveni vedi – takšen zastavek želimo utemeljiti, in po njem je 'slovenski' književni korpus le ena v vrsti literatur, ki si končno zasluži, da ga preformuliramo v teoretski objekt; pa bodi da gre za ponovne predelave že uveljavljenih avtorjev *korpusa* ali za izumljanje novih«. (Saksida 1) V nadaljevanju spisa bomo tudi mi pogledali, kje se je sočasno proizvajala »literarna teorija« (in kaj je imel s tem Murko).

samo idealna (52). S tem je poskušal nekaj nemogočega, saj je želel v stritarjevskem ideološkem horizontu pokazati na materialnost fikcije. To mu znotraj pozitivizma ni moglo uspeti, saj bi za kaj takega potreboval materialistično teorijo književnosti. Tudi on je ohranjal dualizem fikcija/ne-fikcija, da bi lahko pesmi bral kot umetnine, obenem pa je vpeljal nezakonsko ljubezensko srečo, da bi utrdil moč Prešernove pesniške domišljije. Nato je leta 1905 Prijatelj napravil ključni korak: realnost, dotlej zunanji ideološki horizont matrice, je v to vpeljal kot enega izmed njenih členov (65). Nato je lahko tudi ideal, ki je bil pri Stritarju zunanje ideološko obzorje matrice, prenesel v matrico samo. Ker je mit izčrpal možnosti svoje matrice, se je prestavil v novo polje naddoločenosti (v polje fin-de-sièclovske ideologije). Organiziral jo je lahko prav okoli opozicije realnost/ideal. Prešeren se s tem subjektivira, po Močniku postane subjekt v matrici, ki je sposoben, da individue interpelira v subjekte (kot pravi althusserjevska teorija ideologije). To je začetek slovstvene vede. Prijatelj dotedanji »obrazec s subjekta izjavljanja mita (komentatorja, 'interpreta') prenese na subjekt izjave (na 'Prešerna'): zdaj mora Prešeren zaživeti po zapovedih strukture svojega lastnega hagiografskega mita, Prešeren postane *bouc émissaire* za simptome svojih bralcev« (Močnik, »Amor« 8).

Ta nekoliko daljši povzetek Močnikove izpeljave konstituiranja slovenske literarne vede nam pokaže, da na prelomu stoletij ni prišlo do odprtja teoretskega polja pri raziskovanju literature. Predmet literarne oziroma slovstvene vede je ostajal »ideološki spoznavni predmet« (Močnik, *Julija Primic* 76) in prav takšna vednost se je reproducirala tudi na univerzi, kjer sta Prijatelj in Kidrič (ki je bil še veliko bolj predan pozitivistični teoretski ideologiji) predavala starejšo in novejšo literarno zgodovino slovenske in drugih slovanskih književnosti z jasnim težiščem na prvi.⁷ Murko ob nastanku ljubljanske univerze iz različnih razlogov ni postal njen profesor; najprej je bilo nekaj administrativnih ovir, nato so sledili politični nesporazumi (Dolinar, »Med slovansko filologijo« 17). A to se zdi simptomatično glede na vsebinska razhajanja med njim in njegovimi učenci, ki jih tu obdelujemo. Leta 1920 so ga izbrali na mesto profesorja na Karlovi univerzi v Pragi, v veliko večjem akademskem okolju, ki je kot del nacionalistične ideologije v novi državi začelo sistematično razvijati slavistiko. Poleg profesure (to delo je opravljal do upokojitve v letu 1931) in sourednikovanja *Slavie* ga je zaposloval tudi

⁷ Hitro je postalo jasno, da sta se oba ukvarjala zlasti s slovensko književnostjo. To je dokončno institucionaliziralo specializacijo glede na starejšo obćeslovansko in širšo filološko perspektivo in samo potrdilo odklon od učitelja Murka (Dolinar, »Med slovansko filologijo« 21).

Slovanský ústav (Slovanski inštitut), ki ga je soustanovil, v letih 1932–1941 pa mu je tudi predsedoval kot njegov drugi predsednik. V letu 1929 je pomagal organizirati prvi kongres slovanskih filologov v Pragi, prireditelj, ki bi ji lahko dali status pravega zgodovinskega dogodka. Na njej je namreč svoje programsko besedilo razgrnila skupina jezikoslovcev, ki je bila v Pragi dejavna že od prejšnjega leta, namreč praški lingvistični krožek. Murkovo delo je torej ponujalo institucionalno oporo eni osrednjih lingvističnih šol preteklega stoletja. A tudi v Pragi je bil odnos med njim in krožkom analogen tistemu med njim in njegovimi učenci, zdaj profesorji v Ljubljani: praška strukturalna lingvistika se je osredotočala na ozko področje s tistim spoznavnim predmetom, ki smo ga zgoraj že imenovali »nacionalni jezik«, in ga je Roman Jakobson, bržčas najvidnejši, za zgodovino humanistike najpomembnejši predstavnik krožka, prevzel od Saussurja. Že za Jakobsona in njegove kolege je imelo analitsko orodje, ki so ga proizvedli, pomembne posledice tudi za raziskovanje literature. Natančneje rečeno, s pomočjo konceptov, ki so jih izdelali, so lahko drugače zasnovali problemsko polje slovstvene vede. Tako so lahko odvrgli razne estetike, pozitivizme in druge filozofske ideologije, ki so dotlej obvladovale raziskovanje literature (tudi, kot smo videli, na ljubljanski slavistiki).

Rojstvo literarne teorije

Kot je nedavno pokazal komparativist Galin Tihanov, je praški lingvistični krožek z Jakobsonom na čelu (ob ruskem formalizmu) eno od ključnih okolij, v katerih se je v obdobju med obema svetovnima vojnima razvijala literarna teorija. Ta je po Tihanovu humanistična disciplina, ki išče specifično literarnost literature in potemtakem ni zvedljiva na katerokoli drugo disciplino. Z naravnostjo na svoj predmet se je začela prečiščevati in osamosvajati od raznih filozofskih tokov (monolitnih in totalizirajočih sistemov misli) s preloma stoletij.⁸ To se

⁸ Po Tihanovu je literarna teorija obstajala približno od prve svetovne vojne pa skoraj do izteka stoletja. Politično bi jo torej lahko zamejili z oktobrsko revolucijo ob njenem rojstvu in padcem Berlinskega zidu, se pravi kontrarevolucijo, ob njeni smrti. Njeno počasno ugašanje oziroma preoblikovanje v teorijo kulture (s širše proizvedenim predmetom) Tihanov locira že v sedemdeseta leta. To sovпада s t. i. neoliberalnim obratom, v katerem so se zahteve po političnem priznanju zatiranih skupin ob politični ofenzivi vladajočih razredov osamosvojile od širših zahtev po demokratizaciji ekonomskega življenja. V anglosaškem akademskem prostoru so se zlasti z nastankom področnih študij (*area studies*) predelovale v spoznavne objekte (svoje identitetne

je dogajalo v specifičnem zgodovinskem trenutku, v katerem se je po razpadu monarhije konstituirala nacionalna država. Praga je bila takšno okolje, v katerem sta se po Tihanovu zgoščala nacional(istič)na vznesenost in kulturno svetovljanstvo. Emigracija, zgodovinsko večetnična in večnarodna družba ter mednarodne povezave so nekako premestile nacionalizem, ki je sicer omogočal grobi institucionalni okvir. V tem kontekstu in ob sočasnem razvoju (literarnih) avantgard se je izoblikovala literarna teorija kot avtonomni vednostni diskurz, ki je skušal racionalizirati literarne prakse. Tihanov neposredno na vznik literarne teorije naveže zgodovinske premene v njenih rabah, kar konceptualizira kot spremembe v režimih njene relevantnosti. Z izrazom »režim relevantnosti« označuje prevladujoč način apropiacije (tj. rabe in interpretacije) literature v določenem zgodovinskem trenutku. Različni režimi tekmujejo med seboj, vznikajo pa zaradi številnih družbenih dejavnikov. Nastanek literarne teorije okoli prve svetovne vojne je specifičen v tem, da literaturo sploh prvič v zgodovini opazuje v njeni intrinzični literarnosti, ne pa z gledišča njene (utilitarne) vrednosti za družbo in posameznika. To pomeni, da dobiva literatura pomen zaradi tega, kar je – izvirni diskurz, ki se razločuje od vseh ostalih, njegova osrednja določitev pa je samozadostnost jezikovne funkcije (Tihanov 20–21).⁹

Murkova epistemologija potemtakem predstavlja ravno drugo od režima relevantnosti, o katerem smo pravkar rekli, da je postal dominanten z rojstvom literarne teorije. Njegova misel izhaja iz drugih družbenih, tj. zgodovinskih pogojev. Njegovo prvo določilo je premestitev iz province v središče večnacionalne in večetnične predmoderne politične tvorbe, ki je vplivala na njegovo akademsko izobrazbo. Izrazito neenako razmerje med obema koncema premestitve je bilo strukturno vpisano v produkcijo vednosti v akademski instituciji (in je torej imelo svoj materialni obstoj). Zato lahko rečemo, da pripada starejšemu režimu relevantnosti, ki literaturo (kot del filologije, in sicer slovanske filologije) opazuje z vidika njene rabe v širši kulturi in njene koristnosti za družbo. Slovanska filologija mu torej predstavlja tehniko z (ideološkimi)

vednosti), kar pomeni, da so bile kulturalizirane in dehistorizirane. To potemtakem niso teoretski spoznavni predmeti, temveč spontano uzrti ideološki spoznavni predmeti (gl. Habjan 35).

⁹ Če je za literarno teorijo značilno iztrganje literarnega teksta poskusom njegove socializacije, pa je, kot smo poudarili zgoraj, jasno, da je določen režim relevantnosti zgodovinsko pogojen. Posebno očitna je bližina nastanka nove države in ustanovitve praškega lingvističnega krožka, pri katerem so se leta 1930 odločili, da osemdesetletnico predsednika Masaryka počastijo z izdajo zvežčiča o Masaryku in jeziku, v katerem sta svoja spisa objavila Mukařovský in Jakobson (Tihanov 34–35).

učinki na področju kulturne omike, kar pomeni, da ima družbeno kohezivno vlogo.¹⁰

Sklep: protislovja modernosti Srednje Evrope v posamezni epistemologiji?

Murko je dobil najboljše pogoje za prakticiranje svoje vednosti razmeroma pozno, v novem, modernem političnem kontekstu, ki se je vzpostavil na ruševinah velike vojne. A takrat je bila ta vednost že tudi anahronistična, saj ni bilo več družbenih pogojev, ob katerih bi lahko razvijal svoj epistemološki horizont in ki so pripadali ravno staremu svetu. Nemara je zanimivo dejstvo, da se je Murko večino svojega življenja ukvarjal z (južnoslovansko) narodno epiko. V njegovi dobi to seveda velja tudi na primer za Mihaila Bahtina in Györgyja Lukácsa. A medtem ko je Murko opravljal terenske raziskave in poslušal ljudske pevce pri recitiranju epskih pesnitev, sta onadva razpravljala o epu in ga postavljala v razmerje do romana kot moderne diskurzivne formacije *par excellence*. Pri obeh je to razmerje ves čas nestabilno in niha med umestitvijo romana v kontinuiteto epske tradicije in strogim ločevanjem obeh form. Pri Murku pa raziskovanje stare epske tradicije nikdar ni prešlo v mišljenje njenega razmerja z romanom. Bi lahko bilo raziskovanje ustnega slovstva, torej zgodovine epskega pesništva, Murkova specifična artikulacija protislovij, ki jih je vnašala modernost? Odločitev so najprej zagotovo spodbujali politični pogoji, saj je dunajsko oblast poznega cesarstva zanimalo ljudsko pesništvo v njegovih ne-avstrijskih deželah. A zanimanje za epsko pesnitev, ki ni nikoli popustilo (še v tridesetih letih je Murko hodil na raziskovalne odprave), na eni strani in nezainteresiranost za premisleke o romanu, ki so se začeli pojavljati od prve svetovne vojne dalje, na drugi strani bi lahko napotovala tudi na posameznikov epistemološki izraz širših zgodovinskih napetosti. Obenem se je s tem, ko je predstavljal institucionalno zaslombo praške slavistike¹¹ – samo na videz paradokсно, v resnici pa prav zaradi svojega

¹⁰ Dosti drugače ni bilo niti pri Prijatelju v Ljubljani. Nastanek slovenske literarne vede je bil tako rekoč zgodovinska nujnost, saj je bil njen glavni učinek po konstituciji še vzgoja mladega modernega naroda, se pravi, da je postala nacionalna institucija, ne pa institucionalno zavetje teorije. Razločujoča dinamika je bila v praškem lingvističnem krožku, ne glede na to, da je bila nova nacionalna država pomemben pogoj njegovega nastanka. Četudi je Jakobson v prostem času opazoval slog Masarykovih govorov, pa se je trudil pisati teorijo.

¹¹ Leta 1920 je prišel predavat južnoslovanske jezike in književnosti na Karlovo

širokega pojmovanja slovanske filologije –, v njegovem delu zgoščal pogoj možnosti za preboje v lingvistični in literarnoteoretski misli.

Skušali smo orisati prostor, ki reprezentira določeno zgodovinsko okolje proizvodnje vednosti. Njegovo strukturo smo rekonstruirali na ozadju nekaterih družbenih specifik, med katere spadajo obstoj večnacionalne (in večetnične) predmoderne politične tvorbe in nato njen razpad in restrukturacija, ki je privzela formo (več)nacionalnih držav. Nadalje smo v tem družbenopolitičnem prostoru lahko opazovali specifično neenako strukturo z njenimi središči in (pol)obrobji ter s pripadajočimi institucijami, v katerih se ob neenaki menjavi (re)producira vednost – in navsezadnje s koncentriranjem te vednosti v središčih. Družbenozgodovinsko formacijo s takšnimi značilnostmi bi lahko imenovali tudi »Srednja Evropa«.¹² Vsa ta dinamika in vsi odnosi v strukturi imajo izrazito moderen značaj. In nadalje, vsa Murkova premeščanja, vednost, ki jo gojil, vsi akademski odnosi so proizvod modernosti. In kolikor – kakor smo videli – sistemi vednosti niso monolitni, se dopolnjujejo ali razhajajo, si nasprotujejo ali konvergirajo in se lahko obenem celo zgoščajo v isti instituciji, toliko so prav simptomatični za srednjeevropsko modernost kot zgodovinski proizvod emigracije, eksila, potovanj in drugih premestitev, večjezičnosti in srečevanj. Praga je bila v tem pogledu zagotovo eno od središč vseh teh gibanj (Tihanov 157). In Murko je bil zgodovinska figura, ki so jo prečila številna od teh gibanj.

VIRI

Prijatelj, Ivan. Pismo Matiji Murku. 27. 7. 1912. Matija Murko, Korespondenca, Ivan Prijatelj (27, 1899–1912), Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, Ms 1119, I.

Ramovš, Fran. Pismo Matiji Murku. 2. 6. 1923. Matija Murko, Korespondence (prijatá), Fran Ramovš (51, 1920–1941), Literární archiv Památníku národního písemnictví, LA PNP 1147, 2a.

univerzo, kjer je bil profesor do upokojitve v letu 1931. V tem času je poskrbel za prenovu slavističnih študij, kmalu začel izdajati strokovno revijo, soustanovil Slovanski inštitut in leta 1929 soorganiziral prvi mednarodni slavistični kongres. Leta 1932 je postal predsednik Slovanskega inštituta in v tej vlogi vztrajal do leta 1941, ko so ga nacisti odstranili s položaja.

¹² Ne torej zaradi golega empiričnega dejstva, kakršno je geografska lega, temveč zato, ker smo jo rekonstruirali z njenimi notranjimi napetostmi in protislovji, ki jo sestavljajo v (pogojno rečeno) heterogeno celoto.

LITERATURA

- Althusser, Louis. *Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov*. Prev. Vojislav Likar, ŠKUC / Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1985.
- Dolinar, Darko. »Matija Murko, začetek *Slavie* in njeni slovenski sodelavci«. *Slavistična revija*, let. 53, št. 3, 2005, str. 401–407.
- Dolinar, Darko. »Med slovansko filologijo in nacionalno literarno zgodovino: Matija Murko in slovenska literarna veda«. *Slavia*, let. 72, št. 1, 2003, str. 13–26.
- Habjan, Jernej. »Raziskovanje kot branje: od natančnega branja razlike do oddaljenega branje razdalje«. *Primerjalna književnost*, let. 34, št. 2, 2011, str. 31–41.
- Kreft, Lev. »Karel Teige«. *Semenj umetnosti*, Karel Teige, prev. Nives Vidrih, Sophia, 2023, str. 127–280.
- Močnik, Rastko. »Amor in Gens pri Slovencih v času poznega cesarstva, kraljevine in republike: k raziskovanju Julijine mitografije«. *Problemi*, let. 25, št. 5, 1987, str. 2–10.
- Močnik, Rastko. *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Sophia, 2006.
- Prijatelj, Ivan. »V zatišju«. *Izbrani eseji in razprave*, zv. 2, Ivan Prijatelj, ur. Anton Slodnjak, Slovenska matica, 1953, str. 389–413.
- Saksida, Iztok. »Uvodnik«. *Problemi*, let. 25, št. 5, 1987, str. 1.
- Sayer, Derek. *Prague, Capital of the Twentieth Century. A Surrealist History*. Princeton University Press, 2013.
- Tihanov, Galin. *The Birth and Death of Literary Theory. Regimes of Relevance in Russia and Beyond*. Stanford University Press, 2019.
- Vološinov, Valentin Nikolajevič. *Marksizem in filozofija jezika. Temeljni problemi sociološke metode v znanosti o jeziku*. Prev. Marko Kržan, Studia humanitatis, 2008.

Matija Murko as a Forerunner of Slovenian Literary Studies and Mediator in the Formation of Literary Theory

Keywords: comparative literature / Slovenian literary historians / Murko, Matija / Slavic philology / Prijatelj, Ivan / Jakobson, Roman / literary theory / Central Europe

This article situates the Slavic philologist Matija Murko within the broader intellectual landscape of the region in which he was active. It examines Murko's relationships with younger Slovenian Slavists (his students) as well as with some of his international collaborators. On the one hand, the article examines Murko's relationship with the linguist Fran Ramovš and the literary historian Ivan Prijatelj, who both worked at the newly founded University of Ljubljana after World War I. On the other hand, it focuses on Murko's relationship with the linguist Roman Jakobson, a central figure of the Prague Linguistic Circle, in the establishment of which Murko played a significant role. The article underscores the epistemological affinities and, above all, divergences among these figures, thereby exploring the implications of Murko's understanding of

Slavic philology for the scholarly study of language and literature. By observing Murko's activities, intellectual exchanges, and institutional relocations, the article seeks to reconstruct the specifically historical milieu of Central Europe.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article

UDK 82.091(497.4)Murko M.

DOI: <https://doi.org/10.3986/pkn.v48.i2.06>